

Jiří Brabec

**Panství
ideologie
a moc literatury**

Studie, kritiky,
portréty

(1991–2008)

akropolis

Literár
pedago
Brabec
a histo
studie
monog
V letec
pro čes
spolua
(*Dějiny*
a 1995
předěl
třisvaz
(s V. E
a R. K
Franti
a F. X.
Spolup
Literá
1969–
Seifert
Od rol
dělnic
Chart
i exilo

Kniha vychází za laskavé podpory Ministerstva kultury ČR
a Nadace Český literární fond.

© Text Jiří Brabec, 2009

© Epilogue Daniel Vojtěch, 2009

© Graphic & Cover Design Luboš Drtina, 2009

© Filip Tomáš – Akropolis, 2009

ISBN 978-80-87310-02-1

© Petr K

Literární historik v proudu dějin

Ve středu pozornosti Felixe Vodičky stály vždy teoretické otázky, související zejména s problematikou literární historie. Jeho dílo bylo nicméně úzce spjato s časově podmíněnými otázkami vědy i umění. Vodička si uvědomoval paradoxní postavení dějepisce, který je současně aktérem živých dějin. Nestál nikdy stranou literárního procesu, jeho práce vždy latentně nebo i přímo zasahovaly do aktuálních sporů; právě tato účast v dialogu činí jeho tvorbu dodnes životnou a inspirativní. Na rozdíl od Jana Mukařovského, pro něhož vědecké otázky (do roku 1948) kladl určitý stav vědeckého systému nebo je iniciovala jedna část moderního umění (pro názornost: Nezval, nikoli však Halas), Vodička měl vždy smysl pro širší souvislosti vědeckého bádání i pro různorodou orientaci soudobého umění.

Jeho zaměření k literární historii bylo dáno už jeho školením. U svých pozitivisticky orientovaných učitelů si Vodička osvojil umění detailní a všestranné analýzy faktů, poznal také účinnost komparativních postupů. Už ve svých raných studiích o Březinovi, Vrchlickém, Herbenovi a Máchovi si však kladl otázky v podstatě teoretické (povaha uměleckého díla, jeho proměnlivost v různých kontextech, nadindividuální vazby, problematika „vývoje“ atd.), které se vymykaly tradičnímu objektivismu, byť inovovanému. Tehdy – po Vlčkově smrti a Jakubcově druhém vydání *Dějin literatury české* – se literární historici i kritikové pokoušeli bilancovat dosavadní výsledky a formulovat nové metodologické přístupy. Připomeňme například studie Černého, Jirátovy, Grundovy, Kopalovy, Fischerovy, Pražákovy, překlady z cizí literární vědy (Brunetière, Lanson aj.). „Literární historiografie,“ konstatoval Šalda, „jako celá řada bádání duchovědných je v přerodu.“¹ Na jedné straně vznikaly projekty, v nichž pozitivistické pojetí mělo být doplněno duchovědnou orientací diltheyovské provenience (například Pražákových plán nového, přepracovaného a doplněného vydání *Literatury české 19. století*, iniciované na začátku století Vlčkem, Hanušem,

¹ Šalda, F. X.: Nynější rozpaky literárního dějepiscetví, *Šaldův zápisník* 4, 1931, s. 97.

Jakubcem, Máchalem aj.). Na druhé straně stále poutala pozornost kritika F. X. Šaldy, rozlišující mezi průkaznou generalizací vědeckou a pravdou jedinečného, neopakovatelného, často nepřiraditelného projevu, mezi věděním a poznáním, mezi zjištěním a hodnocením. Krizi literární historie charakterizuje Šalda jako záležitost celoevropskou. Pokusem o odpověď byl projekt Václava Černého: za spolupráce mladších badatelů (K. Krejčí, V. Jirát, K. Polák aj.) měly ve válečných letech vzniknout čtyřsvazkové *Světové dějiny literatury* jako „syntetický a jednotně zaměřený pohled na literární život všech kulturních národů země“, které měly být „zrcadlem vývoje moderního lidského ducha.“² A zanedlouho – v roce 1944 – se v Literárněvědné společnosti uskutečnil několik diskuzních večerů o sborníku *Čtení o jazyce a poezii*, a to zejména o studii *Literární historie – její problémy a úkoly*, kterou napsal Felix Vodička. Diskuzi komentoval, trochu podrážděně, Jan Mukařovský v projevu, který byl širší veřejnosti zpřístupněn až v *Cestách poetiky a estetiky (K metodologii literární vědy)*.

Z tohoto kontextu, kdy literární historie hledala východiska ze slepých uliček pozitivistické a duchovědné orientace, vyrůstá i Vodičkovo dílo. Vodička si uvědomoval souvislost současné vědecké práce s předcházejícím badáním a několikrát na to výslovně upozornil. „Bylo by nevděkem,“ píše například v úvodu *Počátků krásné prózy novočeské*, „kdybychom nevzpomněli těch monografií, vztahujících se k našemu předmětu, které jako odkaz staršího vědeckého badání připravily půdu i pro naši práci založenou metodicky a v stanovení cílů na jiné základně, nebo přispěly svými metodickými podněty k naší vědecké orientaci v daných problémech.“³ Ostatně než Vodička v citované studii o literární historii přistoupil k vymezení základních problémů, předeslal obsáhlý, dodnes cenný přehled dosavadního badání, přičemž akcentoval právě ty rysy, které rozšiřují možnosti odborného zkoumání, kdežto kritické výhrady spíše tlumil.

Vodičkovo úsilí zdůraznit kontinuitu vědeckého poznání vedlo Václava Černého k soudu, že „Vodičkova studie, až na rozdíl terminologie, nejvíce podstatné rozdíly vzhledem k starším a nestrukturalistickým příručkám literárněvědní metodiky.“⁴ Autor zapomněl,

2 Černý, V.: České dějiny světové literatury, *Lidové noviny* 48, 13. 5. 1940, s. 3.

3 Vodička, F.: *Počátky krásné prózy novočeské*, Praha, Melantrich 1948, s. 10.

4 Černý, V.: Moje poznámky k formalismu-strukturalismu, *Kritický sborník* 13, 1993, č. 3, s. 64.

že jde o výklad z hlediska jednotného systému, tj. strukturalismu. Hledala se tehdy nová „objektivita“, nové paradigma literární vědy, a Vodička nalézal ve strukturalismu plně uplatněný postulát „objektivita vědeckého poznání“ a negaci tak častého zaměňování „estetické stránky“ subjektivismem estetického vnímání. Za hranicemi těchto požadavků, ostatně pozitivistické proveniencí, se Vodička octl teprve odmítnutím představy, že dílo je kauzálně spjato s mimoliterární skutečností, a postulováním imanentního vývoje.

Vodičkův příklon k strukturalismu byl motivován jeho vlastní badatelskou prací; můžeme mluvit spíše o vyústění než o přijetí. V době, kdy většina studií strukturalní vědy byla zaměřena teoreticky (vzdor Mukařovského mínění, že základním zájmem literární vědy je historie literatury⁵), stává se pro Vodičkovo dílo příznačným právě vzájemné propojení literární teorie a historie. Vodička rozpoznává, že literární historie bez teoretické opory není možná a že zkoumání literárního procesu zas může teorii korigovat anebo podnítit teoretický výzkum k novým otázkám. Objektivita v tehdejší pojetí strukturalistů předpokládala eliminaci subjektivismu. Základní otázka tedy zněla: o co opřít poznání, které je přece vždy vázáno k poznávajícímu subjektu. Podle Mukařovského si může vědec klást pouze otázku: „Znamenalo toto dílo něco pro vývoj? Byla by bez něho vývojová linie neúplná?“⁶ Estetická hodnota je tak eliminována ve prospěch hodnoty vývojové (avšak co je to „vývoj“?) a vlastně jedinou úlohou badatele je „odhalení souvislé vývojové linie vyplývající ze specifické funkce básnictví.“⁷ „Imanentní vývojová linie“ je u Mukařovského takřka personifikována: vyžaduje, předurčuje, limituje. Jak bylo tehdy konstatováno – zmizelo individuum. Tvůrce i recipient. Mukařovský se bude k otázkám individua a literárního vývoje opakovaně vracet, ale jen obtížně bychom mohli z jeho prací rekonstruovat nějaké systematické řešení s neprotikladnými závěry.

Také Vodička klade požadavek postihnout vztah mezi vývojovou hodnotou díla a jeho konkretizací, ale soustřeďuje se k pohybu

5 Viz např. Mukařovského reakce na kritiku jeho studie Polákova *Vznešenost přírody* (*Slovo a slovesnost* 1, 1935, s. 190 a 191).

6 Mukařovský, J.: Polákova *Vznešenost přírody*, *Sborník filologický* 10, 1934; in: *Kapitoly z české poetiky II.*, Praha, Svoboda 1948, s. 100.

7 *Tamtéž*, s. 166.

norem a k nositelům těchto norem: „Literární historie jako věda sledující vývoj literární struktury, má-li zachytit proměny estetické normy v jednotlivých obdobích, nemůže se spokojit tím, že věnuje pozornost jen rozboru díla, poněvadž o skutečné literární atmosféře nevydává svědectví dílo samo, ale představa a účinek, jaký dílo zanechává u čtenářů, a způsob, jímž se vřaduje do literatury.“⁸

Konkretizací Vodička rozumí „odraz díla v povědomí těch, pro něž je dílo estetickým objektem.“⁹ Jde tedy o konkrétní podoby díla. Kolik konkretizací, tolik norem, které se ovšem – dodávám – nevyčerpávají pouze známým souborem. Můžeme předpokládat existenci dalších norem, zřejmých teprve z pozdějších svědectví. Vodička tedy rovněž poukazuje k bolavému problému strukturalismu – k nevypočitatelnému, jedinečnému subjektu, který stále odolává pokusům převést ho na cosi obecného, podmíněného, určeného –, díky literárněhistorické erudici je však konkrétnější, a již tím otvírá více možností exponovat otázku na samé hranici systému. Jedno a totéž dílo může zanechat v čtenáři zcela rozdílné dojmy. Jednotlivé složky se střetávají s náladovými nebo životními dispozicemi čtenářovými, takže celé dílo žije v představě čtenářově v určitém ovzduší a ve spojení s určitými představami. Vodička se domnívá, že lze v dané konkretizaci oddělit subjektivní prvky a určit, co má stálou dobovou platnost. Předmětem vědeckého poznání pak nebudou všechny konkretizace, možné vzhledem k individuálnímu zaměření čtenáře, nýbrž pouze ty, které prokazují, jak se struktura díla střetává se strukturou literárních norem. Právě tento typ „ohlasu“ (tj. jaké složky byly konkretizovány jako esteticky účinné) bude literární historik zkoumat. „Kontext“ tak bude očištěn od „zcela subjektivních prvků.“¹⁰ Hierarchizace „ohlasů“ je však – dodejme – určována kritérii výběru, která literární historik sdílí. A *tento* subjekt, jenž přece provádí všechny operace (více méně axiologické), není zde nikterak reflektován: jako by se rozumělo samo sebou, že jde o subjekt, který stojí mimo hru.

Studie *Literární historie, její problémy a úkoly* a *Literárněhistorické studium ohlasu literárních děl* se staly teoretickým východiskem

8 Vodička, F.: Problematika ohlasu Nerudova díla, *Slovo a slovesnost* 7, 1941; in: *Struktura vývoje*, Praha, Odeon 1969, s. 195.

9 *Tamtéž*, s. 199.

10 *Tamtéž*, s. 219.

rozsáhlé Vodičkovy práce *Počátky krásné prózy novočeské* (1948), která představuje v české literární vědě ojedinělé dílo, aplikující strukturální analýzu na literárněhistorický vývoj. Je však pozoruhodné, že zde dominují monografické kapitoly, věnované Jungmannovu překladu *Ataly* a Lindově *Záři nad pohanstvem*, přičemž je zdůrazněna – třebaže k tomu tehdejší literatura nedává tolik možností jako tvorba dvacátého století – specifčnost jednotlivých autorských osobností, vnášejících do literárního procesu nepředvídatelné hodnoty. Naproti tomu poměrně malé místo je zde určeno výkladu imanentní vývojové zákonitosti, která implikovala přesvědčení, že dílo je podmíněno „možnostmi“ danými nadosobní, nehmotnou, tedy námi konstruovanou strukturou. Sem patří také pojem „úkol“, který nacházíme již u Mukařovského. Ve Vodičkově pojetí však tento pojem ztrácí svůj „zákonitý“ charakter. „Úkoly“, které Vodička exponuje *V cestách a cílech obrozené literatury* (1958), jsou vázány nikoli na téměř všemocnou imanentní řadu, ale na požadavky kladené společností na literaturu, čili na jistou podobu normy; jsou tedy výrazem společenských zájmů a specifických životních obsahů. Vodička postupně rozpoznává motivaci a proměnlivost těchto norem; nové otázky vyvstávají, jestliže jsou určité normy mocensky prosazovány, například jako součást celé hierarchie norem totalitního systému.

Vodičkovy studie z let padesátých stejně jako druhý svazek *Dějiny české literatury* jsou poznamenány značným apriorismem. Zavadějící byla zejména představa „objektivní danosti“ řečených „úkolů“. Toto pojetí, exponované s jistými rozpaky, bylo však záhy vystaveno zkoušce v živém literárním procesu, který autor *Počátků* tak intenzivně sledoval. Je příznačné, že vyzdvihuje Šaldovo slovo o nebezpečí kritické „objektivity“, za níž se může skrývat lhostejnost a nevyhraněnost kritického svědomí, a o tom, že „zákon“ musí být tvořen, a ne naplňován. „Vyhraněnost kritického svědomí“ přivedla nakonec Vodičku k přímému střetnutí s oficiálními dogmaty. Badatel, zahloubaný do dějin literatury a do teoretických otázek, vstupuje do aktuálních konfliktů bezprostředně souvisejících s živou literaturou. Texty o „moderní literatuře“, o Mukařovském, Jakobsonovi, polemiky s Taufrem a Štollem, tedy s reprezentanty autoritativních směrnic a úkolů, ba dokonce i zdánlivě okrajové poznámky (například účast v debatě *Pohyb hodnot a naše přítomnost v Orientaci* 1966) jsou významnou součástí Vodičkovy díla.

Literární pedagog
Brabec
a historické
studie
monografie
V letech
pro českou
spoluautorkou
(*Dějiny*
a 1995)
především
třívazková
(s V. Effremem
a R. Kašpárem
Františkem
a F. X. Fialou)
Spolupracovník
Literární historie
1969–1971
Seifertova
Od roku 1971
dělá
Charty
i exilový

Chtěl bych uzavřít tyto poznámky slovy, která jsem napsal k Vodičkovu životnímu jubileu před více než dvaceti lety: Noblesní vztah k přítomnosti „si mohou vytvořit jen ti, kteří vidí současnost i sebe sama v dimenzích dějin. Vodička si tento vztah, oscilující mezi angažovaností a odstupem, mezi vášní spolutvůrce a stále přítomnou racionální a citovou korekturou, dokázal vytvořit. Nejen pro žáky a kolegy vědce, ale i pro mnoho umělců, kritiků a publicistů, kteří s ním na nejrůznějších úsecích spolupracují, představuje osobnost vzácné celistvosti charakterové, osobnost, jejíž význam již dávno přesáhl hranice jednoho vědního oboru.“¹¹

1994

(*)

Literární
pedagog
Brabec
a histor
studii
monog
V letech
pro čes
spolu
(*Dějiny*
a 1999
předě
třináct
(a V. I.
a R. F.
Franti
a F. X.
Spolu
Liter
1969-
Seife
Od ro
dělmi
Char
i exil

¹¹ Brabec, J.: Felix Vodička šedesátiletý, *Listy* 2, 1969, č. 14, s. 11.

Literární historik, jeho otázky a úkoly (doslov)

„Duch vlá, kde chce.“ A tam, kde nechce?

Návraty / Na současnou mravní a intelektuální situaci české společnosti, soudě podle stavu jejích vzdělávacích institucí v širokém smyslu, těžce doléhají důsledky nedostatečné sebereflexe, jež měla proběhnout začátkem devadesátých let minulého století, byla však – v popřevratové euforii, z pohodlnosti či v obavě před nepříjemnostmi – odložena na neurčito, ponechána příštím generacím. O to více vyniká projev osobností, které zasvětily svůj návrat na univerzitu podněcování kritické diskuze s důrazem na analytickou věcnost, zároveň však i na zaujetí stanoviska, na tříbení schopnosti rozpoznat podmíněnost i potenciál hodnotícího aktu poznání včetně jeho etického rozměru. K osobnostem toho druhu nutno především počítat Jiřího Brabce, jehož působení na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy od roku 1990 zasáhlo životní obzory mnoha studentů a orientovalo je ke studiu literatury a humanitnímu vědění obecně navzdory jeho sílící společenské marginalizaci.

Jiří Brabec patří ke generaci, jejíž životní dráha byla v době plného tvůrčího nasazení v období po roce 1969 přerušena, rozptýlena různými směry emigrací a disentem počínaje, přes utlumenou veřejnou aktivitu a trpěnou neprovokativní práci či přizpůsobení tzv. okolnostem, normalizačním konformismem a spokojeností se situací „panem et circenses“ konče. Nemálo lidí bylo vyloučeno z veřejného prostoru a měli být zapomenuti – přesto mnozí z těchto nepohodlných setrvali u své práce bez možnosti jejího zveřejnění, s omezenými možnostmi odborné konfrontace a diskuze.

Na konci osmdesátých let organizovalo několik takto postižených vynikajících bohemistů¹ Večerní univerzitu pro lidi, kteří nemohli na oficiální vysokoškolská studia pomýšlet. Filologie se tu do značné míry vracela ke svému univerzálnímu pojetí a představovala pro účastníky bránu kritického koncepčního myšlení, jež si dobývá a zachovává vlastní svobodu soustavným poznáváním jazykově vyjadřovaných komunikačních podmínek a hranic svobody druhých,

¹ Jiří Brabec, Miroslav Červenka, Jan Křen, Květoslava Neradová, Květa Sgallová, Alexandr Stich.

svobodné řeči myšlení a slovesnosti jako obecného výrazu tvořivosti vůbec. Zdejší prostředí utvářel vztah pedagogů a posluchačů, oboustranný zájem o kritickou diskuzi, o otázku podněcující (sebe)reflexi. Tito učitelé byli pro návrat k univerzitnímu působení podstatně motivováni a připraveni a na počátku devadesátých let mnohým poskytli příklad životního elánu a jeho symbiózy se svobodným otevřeným myšlením proti proudu, nekonformním integrálním postojem korespondujícím s nesnadnou reflexí zkušenosti se vzestupy a pády, jež poznamenaly většinu životních příběhů českých vzdělavců 20. století. Záhy se však ukázalo, že tito lidé se ve skutečnosti nevraceli do příslušných institucí (mnohdy ani nebyli vítáni, jakkoli jejich příchodu v rámci rehabilitací nebylo možno zamezit), neboť takový návrat snad ani nebyl možný. Spíše na prahu šedesátky opět napínali všechny síly, aby tomuto prostředí pomohli navrátit jeho podstatná témata, s vědomím omezeného času, a proto naplno a bez manévrování.

Problém integrace / Na konci šedesátých let vyšly časopisecky dvě Brabcovy studie z většího rukopisu o F. X. Šaldovi, věnované „integračním tendencím“ v díle kritika, s jehož stopou v pojetí českého veřejného prostoru jako prostoru polemické diskuze je, chtě nechtě, dříve či později, nucen se vyrovnávat (nejen) každý historik moderní české literatury.² Termín „integrace“ ve smyslu sjednocení a sjednocování dynamické stavebné vztahové jednoty odkazuje ovšem k pojmosloví pražské strukturální školy. V souvislosti s tvorbou F. X. Šaldy tohoto pojmu užíval Felix Vodička, v jehož přístupu měly integrační modely vždy rozměr modelů historického vývoje esteticky zaměřené literární struktury. Pro Jiřího Brabce se však představa o sjednocování historických dějů stala ještě něčím jiným, stále otevřenějším vůči různým typům textů, jevů a osobností, a to již proto, že se v podstatě v průběhu celé své dlouholeté práce vyrovnával s problémem společenských norem a jejich podílu na motivaci interpretačních výkonů, na jejich historické konkrétnosti a hermeneutických podmínkách. Otázka „integrace“ se tudíž netýká pouze historikovy představy o povaze minulých dějů, nýbrž přinejmenším rovnocenně způsobů, jakými své myšlenky koncipuje, hierarchizuje, soustřeďuje.

² Oba texty vydala v roce 2009 Společnost F. X. Šaldy s titulem *Šaldova vůle k integraci jako Zápisník o Šaldovi* č. 16.

V tom smyslu již zmíněný F. Vodička položil v závěru své recenze Brabcovy monografie o poezii osmdesátých let 19. století důraz na zakotvení historické otázky v horizontu přítomnosti, když poukázal na analogii mezi poezií, o níž kniha pojednává, a stavem poezie soudobé: vyznačuje je neorganická převaha „normující funkce literatury“ a poezie jako „deklarace nebo ilustrace dané ideovosti“.³ Obdobně jako k literatuře druhé poloviny 19. století a období fin de siècle si Jiří Brabec, podobně jako mnozí jeho vrstevníci, zjednával přístup k epoše avantgardní – zdánlivě je k tomu vedla pouze práce na tzv. akademických *Dějínách české literatury*, z dobových diskuzí a tematické volby však plyne, že do ní podstatně zasahovala reflexe situace soudobé poezie a umění, povaha uměleckého experimentu šedesátých let.

Problém integrace či reintegrace historických významů souvisí bezprostředně s otázkou historických interpretačních modelů. V druhé polovině padesátých let vnímavější badatelé Brabcovy generace, kterým během studia a po absolutoriu zvedal sebevědomí blahosklonně nabádavý dlouhý prst stranického aparátu, poklepávající jim po ramenu, pocífovali čím dál více mezerovitost a omezenost vlastního (světo)názoru, jakož i nevěrohodnost sugerované nutné dějinné kontinuity soudobé situace. Pramenné studium a práce ediční je konfrontovaly se stále palčivějšími otázkami, na něž šablonovité odpovědi odvozené z oficiálního výkladu dějinného pokroku nepostačovaly, otázkami, jež vždy znovu narážely na ideologické rámce a normy ovlivňující povahu interpretace historických jevů. Pro téma první Brabcovy samostatné monografie⁴ měly tyto otázky rozhodující význam – analýza naplňování společenských a estetických norem, jejich básnických konkretizací a reflexe v období počátku modernismu v české poezii jej orientovala k problému moderní sekularizované společnosti, k jejím krizovým momentům, z nichž na straně jedné vyrůstá kriticismus nového typu, na straně druhé z nich s nebývalou silou povstávají ideologické modely s totalizujícími nároky, nabízející zajištění otřeseného

³ Vodička, F.: Poezie na výši epochy, *Literární noviny* 13, 1964, č. 37, 12. 9., s. 4 [ref. J. Brabec: *Poezie na předělu doby. Vývojové tendence české poezie koncem let osmdesátých a na počátku let devadesátých XIX. století*, Praha 1964]. F. Vodička byl školitelem Brabcovy kandidátské dizertace – recenze vycházela z posudku určeného pro účely obhajoby.

⁴ První Brabcovou knižní publikací byla monografie *Antonín Sova*, již napsal s J. Zikou (1953).

individua. Z Brabcovy interpretace poezie J. Vrchlického s důrazem na její rozporuplnost, iniciativnost, jakož i na významovou mnohočetnost na ose mezi metafyzickým (integrujícím) ideálem poezie a donekonečna se rozprostírajícím potenciálem pojmenování subjektivizovaného světa, bylo zřejmé, že se tu v rámci představy o vývoji literární struktury vyskytla pochybnost o vývojové povaze historických dějů, o dějinách literatury nemluvě: soustředění k obdobím tzv. předělů, rozhraní jako k obdobím ideologicky zjitřeným a nejistým (nezajištěným), kdy se jednota jeví jako krize, jako nekonečná diference, nastolilo otázku proměny a proměnlivosti, tj. otázku poměru kontinuity a diskontinuity. Zároveň lze poukázat na postupné soustředění historikovy pozornosti na osobnosti, jejichž interpretace vždy narážela na nemožnost převést jejich aktivity na společného jmenovatele – jejich dílo znamená pro interpreta celoživotní srážku a investici. Představují nevyčerpatelný zdroj podnětů, jež vyplývají ze způsobů, jakými se vzpírají snahám integrovat je do historických vývojových modelů, do jejich logiky spějící od díla k dílu, k překonání rozporů a ke konečné odpovědi. Jejich myšlenková a imaginativní iniciativa přesáhla svůj historický čas. Neklid, který je vyznačuje, je i neklidem historikovým, ať už jde o osobnosti, jež vnesly do české debaty rozhodující programové impulzy (T. G. Masaryk, S. K. Neumann, F. X. Šalda, K. Teige), o díla zosobňující sebereflexi moderní poezie a schopnost neustálé transfigurace či transformace (J. Vrchlický, A. Sova, J. Seifert, F. Halas, V. Holan, Z. Havlíček, K. Šiktanc), ale i o vylučované radikální svobodomyšlné ironické komentátory či polemizující kritiky modernity, přetvářející svým imaginativním myšlením povahu žánrů, druhů či diskurzů (V. Dyk, E. Chalupný, L. Klíma, Z. Kalandra). „Integrující“ složkou Brabcovy myšlení bude nadále kritika ideologií propojující dějiny literatury a jejich rozměry recepční s dějinami myšlení, přičemž centrálním motivem je mu vždy dílo ve svých historicky konkrétních – ovšem do jisté míry parciálních – významových vztazích, prorážejících svou otevřeností, svým tázavým či polemickým ostnem názorový konsenzus své situace.

Těžiště přítomného svazku spočívá ve studiích o „modelech kritické reflexe moderní české literatury“: kritikové, literární historikové, ale i sociologové a filozofové participující na proměnách literárněkritické debaty představují pro Jiřího Brabce stejně živou

součást dějin literatury jako spisovatelé-beletristé a literární díla. Zapojuje jejich hlas do (znovu)ustavování horizontu čtení a působení textů různé proveniencie – pojetí umělecké literatury se rozevírá širokou koncepcí literárnosti jako příznaku diferencovaně organizované (a organizující) individualizované historické slovesné struktury ukazující se v časových proměnách. Význam, který pro Jiřího Brabce představují a vytvářejí vzhledem k dějinám literatury různé typy slovesných projevů, nelze poměřovat zautomatizovanými představami o úloze básníka, kritika, filozofa či historika, případně o vztahu původní tvorby a její reflexe, nýbrž novými a novými rozvrhy vztažné významové sítě umožňujícími obnovování jejího historického potenciálu. Klíčové metodologické otázky si nadále klade nad vztahem historické kontinuity a diskontinuity, konstrukce a rekonstrukce, rozporu/paradoxu a sjednocení/sjednocování (integračních modelů) textů a děl. Proto se vrací k postavám diskutérů a k dílům vzbuzujícím kontroverzi a tím i k stále živým sériím otázek a odpovědí, které vytvářejí paralelní historické linie k tradovaným vývojovým řadám a problematizují harmonizující představy lineárního kontinua, jež je nám zdánlivě k dispozici.

Hledání jazyka interpretace a historikův úkol / Období a pojmy moderny a avantgardy a později i hodnocení tvorby protektorátní či literatury v totalitních systémech procházejí v Brabcově pojetí neustálým procesem problematizace. Důraz je čím dál více kladen na jejich nejednoznačnost, otevřenost, nepřizpůsobitelnost tzv. dominantám, tradovaným hodnocením a literárněvědným kategoriím. S rostoucím materiálovým záběrem a stále obtížnějším problémem výběru a diferenciací zároveň nabývá na významu otázka jazyka interpretace – otázka adekvátnosti pojmenování a pojmosloví. Analytická zkratka a vyostřená formulace problémových či paradoxních rysů básnického výrazu v širším smyslu zde nesvědčí o dovednosti, již si možno osvojit cvikem, či o rutinérsky frázovitým schematismu, nýbrž o nesmírném heuristickém zázemí a o erudici, z jaké se rodí historická imaginace, tj. – mimo jiné – o schopnosti položit otázku zjednávací si přístup k jádru věci. Čtenáře a posluchače záhy zaujme způsob, jakým Brabec dialogizuje svůj projev – k nejméně frekventovanějším výrazům jeho textů (psaných i mluvených) patří mj. slova otázka, problém, iniciativa, ambivalence, protiklad, rozpor, oscilace,

rozkmit, vztah, korespondence, konfrontace, orientace, předěl, kritika, tedy vesměs dynamické vztahné pojmy, jež zachycují díla v pohybu interpretací a nastolují naléhavou vazbu mezi minulostním a přítomnostním rozměrem historického času. Tato jazyková naléhavost a sugesce posluchače uvádí do situace, v níž se setkává s živým, tj. provokovaným a provokujícím myšlením – jde často spíše o srážku, v níž se zmíněný historický neklid šíří magnetickou vlnou.

Zdálo by se, že hlavním rysem vědecké kvalifikace je dnes schopnost zaujmout místo v hierarchii příslušných institucí. „Psychickým“ středem současného vědeckého ruchu v tzv. humanitních oborech je slovo projekt. Veškerá pozornost jako by se upínala k možnosti získat několikaletou podporu pro práci, jejíž rámec je uzpůsobován časovému a tematickému zadání, často ad hoc, přičemž je mnohdy obtížné shledat mezi jednotlivými týmovými či individuálními pracemi kontinuitu soustavné heuristiky, dlouhodobého analytického soustředění, motivaci překračující situaci oborů a vědeckého úřadu. Účastníci tohoto provozu dobrovolně a často ochotně přijímají zadání přicházející s příslibem (finančního) zajištění, neboť touha po zajištěném postavení a udržení statu quo je stejně lákavá jako korumpující. (Tak již možno pozorovat další dlouhé prsty blahosklonně poklepávající po ramenou mladé horlivé generaci, která – pověřena svou dějinnou úlohou – bude ochotně „hrát“ za své chlebodárcy a odměnou bude přizvána k rozhodování o projektech, postoupí na expertní úroveň). Za příslib této jistoty se jednotlivci, týmy, ústavy a univerzity podrobují dalším a dalším prověřováním, hodnocením, programům, zakázkám, objednávkám, přijímají je za vlastní, definují se jejich prostřednictvím. Úměrně tomu ubývá věcné diskuze prověřující nosnost hypotéz a závěrů nejen z hlediska omezených cílů projektu, nýbrž především s respektem k smyslu celku humanitního vědění a jeho dějin. „Zrada vzdělanců“ naší doby má formu sebeklamu – vrací se v podobě rezignace na univerzální přesah vzdělanostního úsilí, na vlastní význam oborů, jež přece již ze své definice mají kritikou zkonvencionalizovaných, stereotypních, zjednodušených a deficitních výkladů duchovních a společenských procesů přispívat k svobodné existenci společenství, k němuž se odvolávají. Požadavkem klidu na práci a rezignací na vlastní svobodu, jež znamená vždy především podstatný neklid, se (paradoxně) stávají stále postradatelnějšími, okrajovějšími, neboť

tato dobrovolně přijímaná služebnost, postrádající sebeúctu, si může těžko nárokovat úctu druhých.

Je v této souvislosti vždy namístě si připomenout, že původní představa o badatelském úkolu se od dnešní konvence diametrálně liší. Brabcovi učitelé Jan Mukařovský a Felix Vodička zastávali v polemice s tzv. osobnostním pojetím vědy názor „vědeckého objektivismu“, tj. metodického „objektivně kontrolovatelného myšlenkového postupu“, oproti mínění jednotlivce, závazného toliko pro něj.⁵ Zatímco pro Vodičku badatelské úkoly vyplývají z nutnosti revidovat zautomatizované hodnocení prostředkované dosavadními přístupy a vývojem kritické debaty v oboru,⁶ pro Mukařovského je příznačná hegelovská citace o dějinách filozofie jako dějinách sebevynalézání myšlenky: problém jako by si sám hledal badatele.⁷ Přes důraz na imanentní povahu badatelského procesu si ovšem byli dobře vědomi účasti subjektivního prvku zejména v otázce historického hodnocení, jak ostatně vyplývá už z citované Vodičkovy recenze Brabcovy rané monografie. Pro Jiřího Brabce se stala badatelova situovanost v dějinách, jeho angažovanost v historických dějích a jejich vztahu k přítomnosti ústředním metodologickým tématem. Především v posledních dvaceti letech využíval každé příležitosti, aby zdůraznil exponovanost vlastního tázání v přítomném čase – nikoli ve snaze rezignovat na objektivizační badatelské cíle, nýbrž představit jejich objektivitu v mnohohlasí interpretací. Úkoly nyní vyplývají z míst, kde toto mnohohlasí nabízí příliš mnoho či příliš málo – významovou inflaci či deficit. Především však z kritiky mechanismů ideologické redukce mnohovrstevnaté tkáně dějin, mechanismů, jejichž manipulativní působení zasahuje moderní společnost stále důmyslnějšími způsoby. Vystavenost dějinám stejně jako participace na těchto dějinách tvoří dvojí pól této historické reflexe, její zdroj i étos. Badatelův úkol vyvstává z horizontu přítomnosti a splácí její dluh vůči minulosti.⁸ Historik, který myslí v pravém

5 Mukařovský, J.: K metodologii literární vědy, in J. M.: *Studie z poetiky*. Edd. Hana Mukařovská, Rudolf Havel [a Květoslav Chvatík – v tiráži neuveden], Praha, Odeon 1982, s. 348.

6 Srov. k tomu Vodičkovu programovou stať *Literární historie*. Její problémy a úkoly, in: *Čtení o jazyce a poezii. Svazek první*. Edd. Bohuslav Havránek a Jan Mukařovský. Praha, Družstevní práce 1942, s. 307–400.

7 Mukařovský, J.: K metodologii literární vědy, c. d., viz pozn. 5.

8 Podstatný podíl v literárněhistorickém díle Jiřího Brabce mají dlouhodobě probíhající práce ediční (Spisy T. G. Masaryka, Dílo Jaroslava Seiferta aj.).

slova smyslu kriticky, si své úkoly určuje sám, a poskytuje tak inspiraci a naději v době, kdy se zdá vše předem domluveno, zaúkolováno, vyprojektováno, prohlasováno.

*

Texty uspořádané do této knihy připomínaly v posledních téměř dvaceti letech při různých příležitostech význam práce, jejíž velká část (např. rukopisy o moderně či o literatuře protektorátní), tiskem (zatím) nevyšla, byla však zveřejňována jinak – v dialogu, v debatách, přednáškách a seminářích. Vyznačuje ji neutuchající iniciativa, schopnost podněcovat diskuzi živou otázkou (napovídající i zcela otevřenou, tj. ponechanou bez odpovědi – „otázek je málo, odpovědí mnoho“), jejíž dozvuky si účastníci a posluchači odnášejí s sebou pro další četbu, studium a badatelskou práci. Aniž to většina z nich tuší, bylo v nich však rovněž zaseto semínko (sebe)kritické skepse, nespokojenosti se zjednodušením a suggestivními, ideologicky motivovanými argumenty, nabízejícími a posléze vnucujícími pohodlnou dohodu. Kromě respektu a obdivu vyvolávají osobnosti Brabcova druhu často i závist či dokonce zášť. Většinou se s nimi setkáme u lidí, jimž jsou nabyté vědomosti prostředkem kariérním, živností, jejíž smysl dávno nepotřebují hledat, ztotožňují své funkce a institucionální postavení s odborností a považují je za samozřejmost, vzdělání mají za něco, co si osvojíme – staneme se tzv. experty – a poté pro různé účely upotřebíme, či za informaci, s kterou lze libovolně nakládat. Zapomněli, že představuje cestu (z níž lze snadno sejít) vytyčenou úkoly, jež jednotlivce zavazují a před společenstvím čas od času vyvstanou jako otázky univerzálního dosahu.

Daniel Vojtěch

Ediční poznámka

Kniha Jiřího Brabce *Panství ideologie a moc literatury* je výběrem z literárněvědné, kritické a publicistické tvorby, a to z celého dvacetiletého polistopadového období (první zde přetištěný příspěvek je z roku 1991, výběr jsme uzavřeli rokem 2008). První část tvoří sedmáct literárněhistorických studií, následuje rozsáhlý exkurz do antisemitské literatury období protektorátu, v další části jsou zařazeny Brabcovy literárněkritické texty a knihu uzavírá osm portrétů, jež ve většině případů tvořily doprovodné texty k edicím interpretovaných autorů. Poprvé je zde otištěn portrét básníka Jaroslava Seiferta, výrazně přepracována byla stať o Karlu Šiktancovi.

Přítomná edice vznikla za plné součinnosti s autorem, ten si tak přirozeně ponechal prostor pro řadu drobných jazykových i věcných úprav. Sjedenocen byl pravopis a jednotnou podobu dostal též poznámkový aparát, který prošel revizí.

Údaje o jednotlivých textech:

Literární historik v proudu dějin

Kritický sborník 14, 1994, č. 1, s. 62–64.

Se závěrečnou poznámkou: „Přepracovaná verze příspěvku předneseného na konferenci o F. Vodičkovi v listopadu 1993.“

Modely kritické reflexe moderní české literatury

Česká literatura na konci tisíciletí I. Příspěvky z 2. kongresu světové literárněvědné bohemistiky (Praha 3.–8. 7. 2000). Ed. Daniel Vojtěch. Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha 2001, s. 13–20.

Masarykovo pojetí osobnosti a díla Josefa Dobrovského

Josef Dobrovský: Fundator studiorum slavlicorum. Příspěvky z mezinárodní vědecké konference v Praze 10.–13. 6. 2003. Edd. Vladimír Vavřínek, Hana Gladkova, Karolína Skwarska. Slovanský ústav AV ČR a Euroslavica, Praha 2004, s. 64–72.

Podoby českého antisemitismu před první světovou válkou

Na pozvání Masarykova ústavu 1. Masarykův ústav AV ČR, Praha 2004, s. 13–20.